

A JOGÁSZOK FELADATAI A JOGTUDAT FORMÁLÁSÁBAN

Társadalmunk fejlődésének egyik sajátossága, hogy az utóbbi években rendkívül megerősödött a jogi érdeklődés, s ez számos szempontból pozitívan értékelhető.

Ha azt mondom, hogy számos szempontból, de mégis nem teljes egészében ilyen az értékelés, ez abból adódik, hogy bizonyos esetekben az egyes napilapokban konkrét ügyekkel kapcsolatosan megjelent jogi esetek bemutatása az egyébként tulajdonképpen önmagában érthető "publicity" kedvéért a jogi vonatkozásokat illetően pontatlan, nagyvonalú, s így meghatározott esetekben a jogi közvélemény formálása szempontjából torzított is. Ennek ellenére rendkívül öröndetes, hogy a tömegkommunikációs eszközök pl. a televízió - Jogi esetek, a rádió - Törvénykönyv c. adásai, az újságok különböző ilyen profilu rovatai - s most természetesen nem elsősorban a jogi tanácsadásnak szentelt rovatokra gondolok - nagymértékben nevelik a lakosságot a nem is mindig a jogi ismeretek, de a jogi gondolkodás elsajátítására. S gondolom, éppen e helyen nem kell értékelni azt a sokirányú tevékenységet, amelyet a TIT, a Jogász Szövetség, a szakszervezetek és számos további társadalmi szervezet a jogpropaganda, a jogismeret terjesztése érdekében kifejtének. Mindez a társadalom jogtudatának kialakítása szempontjából eléggé alig értékelhető pozitívum. Gondolom azonban, hogy nyári egyetemről lévén szó, ahol a "nyári" jelző az előadót ésszerű időbeosztásra, viszont az "egyetem" kitétel az elvi, elméleti szint betartására kötelezi, a feladat nem az előbbieken említett jogpropaganda-tevékenység népszerűsítése, hanem a közvélemény, a társadalmi igény és a jogtudat összefüggéseinek - ismételten hangsúlyozva - elvi szempontu ismertetése.

Előadásom tematikája ennek megfelelően elsőként a közvélemény és a jogtudat, majd pedig a jogtudat társadalomformáló szerepének bemutatása.

Befejezésként csak néhány szóban foglalkozunk azokkal a kutatásokkal, amelyek a jogtudattal kapcsolatos hazai vizsgálatokról szólnak.

A jogász munkáját a társadalom nem értékeli általában közvetlenül, emiatt nincs is módjában megfelelően úgy megítélni, ahogyan más szakma és hivatás képviselőinek tevékenységét értékelni képes.

Sárándi Imre írja nagyon érzékletesen: "A jogász munkája nem a kirakatban folyik, kevésbé látványos és hivatkozó. A jogszabályokat az azokat kibocsátó állami szervek vezetői írják alá, de az, hogy ki vagy kik dolgoztak azok előkészítésén és végső formába öntésén, hónapokon vagy éveken keresztül, ez a közlönyből nem tudható meg.

Az ügyésszel és a bírakkal az állampolgároknak csak kis része kerül /szerencsére/ közvetlen hivatalos kapcsolatba. Az újságok tudósításaiból is inkább magáról a bűncselekményről értesülünk, kevésbé annak felderítéséről vagy a helyes tényállás megállapítása és a megfelelő ítélet kialakítása érdekében végzett, elmélyült gondolkodást, ember- és társadalomismeretet követelő alapos munkáról. A "jó" /vagy rossz/ bűnügyi regények, vagy a tv népszerű krimijeinek izgalomkeltő eseményei is lezárulnak az agyafurt, bátor, leleményes nyomozó végző bravurjainál.

"Ki figyel oda" a szervező, igazgató államigazgatási szakemberre? A vállalat sikeres üzleti eredményei mögött homályban marad az, aki a szerződést jól kidolgozta. Az ügyvéd munkájának javarésze sem kerül reflektorfény elé."

Előljáróban: mit is jelent tehát hozzátéve logesen a jogász pályát, a jogász hivatást, melyek a jogászszakember funkciói, melyek a velük szembeni legfontosabb elvárások, nem utolsósorban a társadalom jogtudatának fejlesztése szempontjából.

Jogászok azok a szakemberek, akik hivatásszerűen foglalkoznak megfelelő szakképzettség birtokában a jogalkotással, az állami mechanizmus szervezésével, és részt vesznek ennek működésében. Mióta van ilyen emberekre szükség, mikor alakult ki a jogászai foglalkozás? Akkor amikor az állam és a jog, tehát azok a társadalmi jelenségek létrejöttek, amelyekkel a jogásznak mint szakembernek dolga van. Persze ameddig az államszervezet rendkívül egyszerű, a jog primitív, nincs szükség különlegesen képzett szakemberekre. Tehát a jogászai mesterségnek mint szakmának kialakulása összefüggésben van azzal a folyamattal, amelynek során az állami mechanizmus sokrétűvé válik, s a jog bonyolulttá lesz. A sokoldalú állami tevékenységet már nem tudja irányítani, szervezni bárki, a bonyolult jog ismerése, alkalmazása és továbbfejlesztése sem egyszerűen "józan paraszti ész" kérdése, hanem a mesterségbeli tudásé, amivel azok rendelkeznek, akik az önálló tudománnyá vált állam- és jogtudományokat elsajátítva szakemberré képezték magukat, vagyis a jogászok.

Ugyancsak Sárándi mutat rá igen nyomatékosan, hogy a jogászai foglalkozást azonban sohasem szabad elvontan szemlélni. A jogász mindig valamely konkrét állami intézményeket épít ki, meghatározott jogot alkalmaz. Az államot és a jogot pedig végsőfokon, az adott történelmi korszak gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai feltételei alakítják ki. Időtől, társadalomtól, gazdaságtól elvonatkoztatott állam és jog a valóságban nincs. Mivel pedig az állam, mint a társadalom politikai szervezete, rendszerint a gazdaságilag legerősebb uralkodó osztályok eszköze és a joga, mint magatartási szabályok összessége, végsőfokon az uralkodó osztály akarátát fejezi ki, az adott korszak állami és jogi eszközeit kialakító, működtető és alkalmazó jogászok, mindig az uralkodó osztály, illetőleg az államhatalom szempontjából fontosnak tartott rend védelmezői.

A nevelés az ember személyiségét formáló tudatos tevékenység. Ennek célja meghatározott vonások, készségek kialakítása, fejlesztése. Ha a jogászok nevelésének kérdéseivel akarunk foglalkozni, elengedhetetlen az ezzel kapcsolatos célki-

tűzések meghatározása. /A témával részletesen foglalkozott a JATE Állam- és Jogtudományi Kara rendezésében 1971-ben Szegeden tartott nemzetközi tudományos kollokvium, mely "A szocialista jogász hivatásra nevelés kérdései" cím alatt került megrendezésre./

A jogászok nevelése a szocialista ember és ezen belül is a szocialista értelmiségi szakember nevelésének, formálásának keretei között helyezkedik el. Ebből következik, hogy a jogászok személyiségének formálása során a szocialista értelmiségi szakembertől megkívánt vonások érvényre juttatásából kell kiindulnunk. E társadalmi követelmények röviden a következőkben foglalhatók össze. Az értelmiségi szakembernek a növekvő társadalmi igényeknek megfelelő korszerű szaktudással, az új iránti fokozott érzékenységgel rendelkező, az önképzés, kutatás módszereit ismerő, világnézetileg szilárd, a munkát, hivatást szerető, felelősség- és kötelességérzettől áthatott, a szocialista világnézetet, gondolkodást elsajátító, jellemileg szilárd és a közösséggel együtt élő embernek kell lennie. Ezeken az általános érvényű megállapításokon belül azonban nyilvánvaló, hogy minden szakmának, foglalkozásnak vannak saját, speciális követelményei, amelyek bizonyos vonások, készségek, adottságok fokozottabb jelenlétét, fejlesztését kívánják meg. Ez a helyzet a jogász hivatással kapcsolatban is. Tehát a jogászok nevelése során, amikor egyik részről törekszünk a szocialista nevelés céljának megfelelően az egyén személyiségének minél sokoldalubb fejlesztésére, más részről elő kell segítenünk azoknak a vonásoknak, készségeknek a fejlesztését, amelyek a jogász hivatás ellátásához szükségesek.

Jogászra az élet számos területén van szükség. A három fő munkaterület: az igazságszolgáltatás, az államigazgatás és a gazdasági terület. Ezeken belül is igen eltérő beosztásokra kerülhet sor. Ebből következik, hogy rendkívül változatos igényeket kell figyelembe venni, ha meg akarjuk határozni a jogász szakemberekkel szembeni követelményeket. Mégis mutatkoznak a jogász tevékenységnek olyan vonásai, amelyek minden területre jellemzőek. Ezekből meghatározhatók olyan köve-

telmények, amelyeket a jogászok nevelése során érvényre kell juttatni. Mellőzzük ezuttal a szakmai ismeretekre és bizonyos technikai készségekre stb. vonatkozó igényeket.

A jogászai tevékenység általánosan jellemző vonásait és ezek alapján a jogászokkal szemben támasztható lényeges, speciális követelményeket - anélkül hogy ez egyben fontossági sorrendet jelentene - Nagy László professzor az említett, Szegeden tartott nemzetközi rendezvényen tartott előadásában a következőkben foglalta össze:

- a/ A jogász tevékenysége társadalmi viszonyokat rendez vagy befolyásol. Erre tekintettel viszont a jogásznak átfogó ismeretekkel kell rendelkeznie a különböző társadalmi jelenségekről, ismernie kell a társadalmi mozgások törvényszerűségeit. Ehhez megalapozott marxista-leninista tudományos világszemlélet és vizsgálati módszer elsajátítása szükséges.
- b/ A jogászai tevékenység közvetve vagy közvetlenül emberi magatartásokat érint. Erre tekintettel rendelkeznie kell megfelelő szociológiai, lélektani, gazdasági ismeretekkel. Át kell hogy hassa lényét a szocialista humanitás.
- c/ A jogászai tevékenység által rendezett, befolyásolt társadalmi viszonyok, emberi magatartások nem elszigeteltek, hanem szorosan kapcsolódnak a társadalmi, gazdasági élet egyéb területeihez. A jogásznak erre tevékenysége során mindenkor figyelemmel kell lennie. Ezért rendelkeznie kell olyan átfogó szemlélettel, amely lehetővé teszi, hogy a rendezendő viszonyokat, emberi magatartásokat mindenkor azok összefüggésével együtt, egységesen szemlélje, vonja értékelése alá. Ugyanakkor viszont olyan szelektáló szemlélettel, amelynek segítségével képes a lényeges és lényegtelen összefüggések szétválasztására, és tevékenysége során figyelmét az adott jelenség szempontjából döntő összefüggésekre tudja koncentrálni.

- d/ A jogászai tevékenység során tett intézkedés rövidebb vagy hosszabb távon kihat jövőbeni jelenségekre, befolyásolja az emberek, a társadalom egyes egységeinek magatartását. Ezért a jogásznak sohasem szabad megelégednie a jelenségek, az általa tett intézkedések statikus szemléletével, hanem mindenkor mozgásukban, a fejlődésre való hatásukban kell vizsgálnia azokat.
- e/ A jogászai tevékenység igen széles körben irányító és szervező jellegű. Ennek érdekében a jogásznak rendelkeznie kell szervezési, vezetési, pedagógiai készségekkel és ismeretekkel.
- f/ A jogászai tevékenység szűkebb vagy tágabb értelemben közéleti tevékenység is, amire a társadalom figyel. A jogásznak éppen ezért magas szintű társadalmi-politikai felelősségérzettel kell rendelkeznie, erkölcsileg szilárdnak, feddhetetlennak, az emberek bizalmára méltónak kell lennie.
- g/ Korunkban a társadalmi-gazdasági fejlődés hallatlanul meggyorsult, a tudomány napról napra új eredményeket mutat fel. A jogásznak e gyors változások között kell tevékenységét kifejtenie. Az egyetemi képzés már régóta nem képes lezárta, befejezett, egy életre elegendő szaktudást adni. A jogásznak rendelkeznie kell azzal az önmaga iránti igényvel, hogy tudását, ismereteit saját maga is állandóan fejlessze, korszerű szinten tartsa, és el kell sajátítania ennek legmegfelelőbb módszereit is.

Ugyancsak Nagy László mondotta a már hivatkozott előadásában: "Egész szocialista fejlődésünk egyik lényeges feltétele, hogy a társadalom minden tagja mindinkább a szocialista követelményeknek megfelelően éljen, mindinkább szocialista emberré váljon. Ennek megvalósítása érdekében a párt vezetése, irányítása mellett egy széles körű, az egész társadalmat átható, személyiséget formáló nevelőtevékenység megy végbe a legkülönbözőbb eszközökkel, az irodalomtól az anyagi ösztönzésig és az iskolai, munkahelyi neveléstől az igazságszolgáltató szervek működéséig.

Ennek az emberformáló folyamatnak egyik része az egyetemi nevelőmunka és ennek keretében a jogászok nevelése is. Ebből következik viszont, hogy az egyetemi nevelésnek - és így a jogászok nevelésének is - harmonikusan bele kell illeszkednie ebbe a szélesebb körű nevelőfolyamatba. Az általános és a különös kapcsolatáról van szó. A jogászok nevelésének érvényre kell juttatni a társadalomnak a szocialista emberrel szemben támasztott általános követelményeit, és ugyanakkor ki kell fejleszteni azokat a vonásokat, készségeket, amelyek a szocialista jogász számára hivatásának jó ellátásához szükségesek. Ugyanakkor amikor hangsúlyozom, hogy az értelmiségi szakemberek - és köztük a jogászok - nevelése része, egyik eleme a szocialista emberek formálásának, ki kell emelni e réteg nevelésének különleges fontosságát, amelyet az indokol, hogy munkájának jellege folytán hatása a társadalom tagjainak formálásában igen nagy, számarányánál jelentősebb."

A jog és a közvélemény kapcsolatának meghatározása természetesen bonyolult feladat. Résztint a közvélemény fogalmának meghatározásából, a közreható tényezők felismeréséből, résztint a szocialista társadalom jogi jelenségeinek értékeléséből kialakul azonban egy olyan kép, amely a közvélemény és a jog összefüggéseinek legalábbis általános vonásokban való megrajzolását jelenti. Noha a közvélemény szorosabb kapcsolata a politikai ideológiához már eleve figyelmeztet a közvélemény és a jog összefüggésére is, ez a kapcsolat egyik oldalról sem kizárólagos. A közvélemény nemcsak a joggal vagy jogi problémákkal összefüggően nyilvánul meg, illetőleg megnyilvánulása nemcsak jogi formák között megy végbe, és nem vezet szükségképpen jogszabályokban megfogható eredményre; másrészt a jog nemcsak a közvélemény alakulásával van összefüggésben. /Kulcsár Kálmán/

A közvéleménynek a társadalmi tudathoz való kapcsolatából következik, hogy a jogi jelenségekkel, problémákkal összefüggő közvéleményben alapvetően a jogtudat jut kifejezésre. A kifejezésre jutó jogtudatot az értékelő folyamat során természetesen sokféle tényező alakítja, és ez alakítás következtében a jogtudat különböző jellegű problémákkal kapcsolatban, a különböző

társadalmi osztályok, rétegek és csoportok esetében sokszor nagyon eltérő véleményben jelentkezhet. A közvélemény és a kapcsolat felderítését célzó fejtegetésekben is először a jogtudattal kell foglalkozni. A jogtudat problémájának meglehetősen bő irodalma van a szocialista /s különböző elnevezések alatt a polgári/ jogtudományban, amelyből Visinszkij emlékeztetés meghatározása emelkedett ki. Ezt a meghatározást azonban - amely szerint a jogtudat "a kellő, a szükségszerű, a kötelező, a törvényes magatartásról alkotott konkrét, történelmileg megszabott elképzeléseket" jelenti - többen is bírálták már a Szovjetunióban, de még mindig találkozunk lényegében csaknem azonos meghatározással. Pl. Sziurcev a következőket mondja: "A jogtudat, a társadalmi tudat e különös formája átfogja a jog területére vonatkozó társadalmi eszméket és nézeteket. Magába foglalja az emberek elképzeléseit a kellőről, a szükségesről, a kötelezőről, a törvényesről". E meghatározások közös negatívuma - írja Kulcsár Kálmán akadémikus - hogy tülterjednek a jogtudaton. A "kellő", a "szükséges", a "kötelező" lehet nemcsak jogilag kellő, szükséges, kötelező, hanem pl. erkölcsileg, szokásilag, sőt akár még a divat alapján is. A jogtudat sajátossága pedig éppen abban van, hogy mit ítélnék az emberek olyan fontosságúnak, hogy jogilag tekintik kötelezőnek. Kulcsár Kálmánnal egyetértvén nézetünk szerint is Kerimov meghatározása inkább fejezi ki a valóságot; szerinte a jogtudat "arról való nézeteknek, eszméknek, elképzeléseknek a rendszere, hogy

- a/ milyen jog a társadalom érvényes joga, azaz kritérium a pozitív jog értelmezéséhez;
- b/ hogyan kell alkotni a jogot, hogyan kell az objektív társadalmi folyamattal összhangban változtatni, kiegészíteni, vagyontosabbá tenni, tehát tényező a jogalkotás számára;
- c/ melyek a jog lehetőség szerinti célszerű megvalósulásának utjai, módszerei, eszközei, tehát tényező a jog megvalósulásánál".

Mármost hogyan jut kifejezésre a jogtudat a társadalomban? Kulcsár szerint: "Mindenekelőtt különbséget kell tennünk az egyes osztályok jogtudata között. Az uralkodó osztály jogtudata kifejezésre juthat jogi intézményekben, jogszabályokban - a politikai ideológia közbenjöttével -, tehát az osztályakaratot absztrakt módon /s ez lényegit jelent/ kifejezésre juttató állami akarat megnyilvánulásaként.

A jogtudat más megnyilvánulási módjai tekintetében már nincs különbség az uralkodó és az elnyomott osztályok között. A jogtudat ugyanis megnyilvánul:

- 1./ jogi nézetek formájában, általában a jogtudományban kifejezésre jutó nézetekként;
- 2./ erkölcsi szokási szabályok formájában;
- 3./ a jogtudat nyilvánul meg a közvéleményben, ha az valamilyen jogi jellegű problémával kapcsolatos. A jogtudatot alkotó jogi nézetek egyébként csak egy-egy jelenséggel kapcsolatos közvéleményként nyilvánulnak meg, pl. egy bizonyos jogszabállyal, egy bizonyos jogesettel, tervvel kapcsolatban. A jogi problémákkal kapcsolatban megnyilvánuló közvélemény tehát a jogtudat egyik megnyilvánulási módja".

A jogi jelenségekkel kapcsolatos közvélemény is magán viseli a közvélemény - kialakulásából eredő - sajátos negatív vonásait: a változékonyságot, bizonyos felületességet stb.

Ezek után jogos a kérdés, hogy milyen módon hat a közvélemény a jog alakulására, illetőleg fordítva, hogyan befolyásolja a jogszabály a közvéleményt. Kerimov idézett munkájában azt olvashatjuk, hogy a szocialista jog normáiban a dolgozók akarata az állami akarat, a szocialista erkölcsben pedig a közvélemény formájában lép fel. Ezért az erkölcsi norma, mint általános magatartási elv, nem mint egyedileg, pontosan meghatározott konkrét esetre megformált magatartásszabály jut kifejezésre. Ez utóbbi a jogra jellemző. Kulcsár szerint viszont világos, hogy a közvéleményről eddig elmondottak alap-

ján ilyen különbségeket nem lehet tenni. Egyrészt a dolgozók akarata a jogi jelenségekre vonatkozóan is kifejezésre juthat a közvélemény formájában - távolról sincs a közvélemény az erkölcsi tudathoz kötve - másrészt abból; hogy a közvélemény konkrét tény, eset, probléma stb. vonatkozásában nyilvánul meg, éppen az következik, hogy az általános erkölcsi normákat is konkrétan, éppen az adott esetre vonatkozóan juttatja kifejezésre.

Különösen jelentős a közvélemény differenciáltsága. "A jogalkotás szempontjából az uralkodó osztály véleménye a döntő, a szocialista társadalomban tehát a munkásosztályé, illetőleg általában a dolgozóké. Differenciálatlan közvéleménnyfogalommal tehát a joggal kapcsolatban nem operálhatunk. Tény azonban az, hogy a munkásosztály, a dolgozók véleményét sokféle tényező, anyagi létük, tudati helyzetük, érzelmek stb. tovább differenciálhatják." /Kulcsár Kálmán/

Kulcsár írja továbbá, hogy a jogalkotás társadalmi folyamatában ismét differenciáltan jelentkező közvéleménnyel van dolgunk, s könnyen előtérbe kerülhet bizonyos szakértői vélemény. Pl. a Ptk. alkotása során lefolytatott vitákban a jogászai vélemény hangsúlyozódott. Nem azért, mintha a Ptk. nem érintené a dolgozók széles tömegeit, hanem mert közvetlen problémaként elsősorban a jogászság előtt jelentkezett, amelynek foglalkozása folytán a Ptk. nemcsak általános - csak bizonyos esetekben /peres ügyek stb./ előtérbe kerülő problémát jelent - miként az egyes állampolgár számára, hanem közvetlenül napi kérdést is.

A jogi normák, valamint a jogi normák által támogatott, a bírói gyakorlatban kifejezésre juttatott erkölcsi elvek tényleges magatartássá válásában a közvéleménynek nem kis jelentősége van. A közvélemény értékelő állásfoglalása ugyanis elősegítheti vagy gyöngítheti a magatartási normák társadalmi érvényesülését. A közvélemény értékelő állásfoglalása - mondja Kulcsár akadémikus - adott esetben éppen úgy, sőt esetleg még jobban rászoríthatja az embereket a társadalmi együttélés normáinak magatartására, mint az esetleges jogi szankció.

Igy adódik, hogy a jogi szankció és a közvélemény értékelésének azonossága egy bizonyos magatartással szemben olyan erő, amely fokozottan képes a társadalom nevelésére. Ez a körülmény tehát a közvélemény alakításának lehetőségét állítja előtérbe. A közvélemény befolyásolásának többféle módja van: egyik eszköze éppen a szocialista jog. A szocialista jog nevelő szerepe tehát a közvélemény alakításában is nem elhanyagolható fontosságu.

"A közvélemény társadalmi jelentőségének felismerése a szocialista társadalomban tehát a jogi jelenségek vonatkozásában is általában kettős következményt von maga után. Egyrészt figyelmeztet a közvélemény tudatos felhasználásának jelentőségére, szerepére a szocialista társadalom erkölcsi-politikai normatív egységének kialakulásában, s ebben a vonatkozásban a jog, mint passzív tényező szerepel. Másrészt azonban előtérbe helyezi a közvélemény befolyásolásának, alakításának problémáját egyebek közt a jog eszközzel /elsősorban a jog hatályosulásának folyamatával/, s a jog és a közvélemény dialektikus viszonyának ezen az oldalán a jog, mint aktív tényező lép fel".

A továbbiakban - a rendelkezésre álló időbeli keretek között - a jogtudat funkciójáról lesz szó. Ismeretes, hogy a marxizmus-leninizmus megállapítása szerint a felépítmény lényegében kettős tagolódású, amennyiben egyrészt intézményekből áll, így jogi és politikai intézményekből, másrészt tudatformákból. Ez utóbbi körbe sorolódik a jogtudat mint tudatforma is. Természetesen az említett elhatárolás adott esetben viszonylagos értékű. Mondhatjuk így, hogy a jogtudat része a széles értelemben felfogott felépítménynek, másoldalról azonban hangsúlyozandó, hogy relative elkülönülő, differenciálódó jelenség, sajátos tudatforma.

Szabó Imre akadémikus fejti ki, hogy a mai marxista-leninista jogelmélet a különállónak felfogott és a jogtól különváltan tárgyalt jogtudat összetevő részeinek a következőket tekinti: a jogismeret, azaz a jog egyszerű pusztá tudása,

amelyet inkább a jog és az állam egyfajta összefüggésének, az állampolgári tájékozottság részének tekintünk; a jogi értékelés, azaz valamely jogilag releváns magatartás értékelése, és utoljára a jogi akarat, amely végülis cselekvésre vagy tartózkodásra indít.

Ugyancsak Szabó Imre írja a jogtudat és a jogtudás egymáshoz való viszonyát illetően, hogy a jog ismerete a jogtudat szempontjából nézve lényegében csak a hatályos jog tudását vagy nem tudását, vagyis csak az érvényes jog tudását jelenti. Más összefüggésben kell beszélnünk róla a jogismerettel kapcsolatosan. "Ez a tudás - mondja - természetesen lehet általános-felületes és lehet részletekbe menő, lehet pontatlanabb vagy pontosabb; kiterjedhet az ún. általános állampolgári jogra és kiterjedhet a szakjogra vagy elsősorban s főképpen erre vagy arra. Eszerint beszélhetünk teljes vagy részleges jogi tudásról. Tapasztalat és mérések szerint a jogismeret valószínűleg sohasem teljes, egy bizonyos társadalmi rétegben azonban többé-kevésbé azonos és konstans, vagyis ugyanazon a szinten mozgó."

Ebben az összefüggésben a jogismeret tehát nem egy szükséges vagy elvárt állampolgári magatartás előfeltételeként, illetőleg követelményeként értékelendő, hanem mint a jogtudat első előfeltétele. Teljesen egyet kell érteni Szabó Imrével, amikor azt mondja, hogy ahhoz, hogy az embernek társadalmi jogtudata alakuljon ki - vagy másképpen szólva egyéni tudata legyen akár a jogról általában, akár egyetlen jogviszonyt illetően -, mindenneelőtt ismernie kell a jogot, vagyis azt, ami jogszerű és azt, ami nem az. /Van negatív értelmű jogtudat is, amikor épp a jog nem vagy nem helyes ismerete áll fenn, azaz valójában az egész jogtudat hamis, mert jognak tekint többek között olyasmit, ami nem jog vagy nem jogszerű, és téves képzet alakult ki a konkrét jogviszonyt, jogi helyzetet illetően./ Itt lép be azután a jogpropaganda jelentősége. Ismeretes, hogy a jogi ismeretterjesztés szocialista viszonyok közepette nagyon is favorizált állami és társadalmi funkció, pontosabban állami és társadalmi szervek széles körű bevonásával és felhasználásával érvényesülő közérdekű feladat. Ma már azonban teljesen egy-

értelműen felismert és elfogadott, hogy a jogi ismeretterjesztés döntő értelme és optimális hatékonyságának kritériuma, ha az az emberek jogtudatának alakításához, gazdagításához jelent eszközt. Más szóval: "A jogi propaganda nemcsak egyszerűen a jog ismeretének a terjesztése, hanem egy adott jogi megoldás - az érvényesnek megfelelő jogi megoldás - helyességére vonatkozó jogtudat kialakítását is célzó tevékenység." /Szabó Imre/

Ugyancsak eléggé ismert tény, hogy a jog tudása alanyi /személyi/ szempontból, továbbá tárgyi szempontból egyaránt rendkívül eltérő, illetőleg szóródó jellegű. Az alanyi differenciálódáson azt értjük, hogy a társadalom osztályainak, rétegeinek, illetőleg tagjainak jogismereti szintje erősen eltérő. Természetes, hogy az ismeretszint szempontjából a gazdasági helyzet, a szociális körülmények, a műveltségi szint vagy éppen adott egyének szempontjából a tudati fejlettség, a morális érzékenység, a társadalmi kérdések iránti fogékonyság, illetőleg igényesség stb. erősen motiváló tényezők.

Ahogy említettük, érvényesül továbbá ez a differenciálódás tárgyi értelemben is, értve ezen azt, hogy kétségtelenül vannak alaposabban és kisebb fokban ismert jogágak, jogintézmények, jogterületek. Könnyű belátni, hogy a társadalom, illetve a társadalom tagjai számára "hétköznapiabbak", s így közelállóbbak a vagyoni jogi kérdések, így példászerűen említve a tulajdonjogi, a szerződési, kártérítési, öröklési jogi kérdéseket, mint mondjuk egy, a nemzetközi magánjog körébe tartozó jogtétel értelme és jelentősége. Világos, hogy a munkaviszonyban álló számára a munkajog tételei, a szövetkezeti tag számára a szövetkezeti törvény, illetőleg a szövetkezeti jog normái váltanak ki elsősorban érdeklődést. Helyesen mondja továbbá ezzel összefüggésben Szabó Imre, hogy az állampolgárok számára például szolgáló konfliktusok nagy részét ő "a sajtóból és a szépirodalomból, főleg a regényekben leírt ilyen vagyoni jogi, örökösödési perekből és büntetőügyekből meríti. Mindebből az ember összegyűjt egyfajta jogtudást, amelynek megszerzése nem tudatos, ezért elméletileg-érdemileg nem is pontos; az ilyen jogi tudás approximativnek nevezhető." Ez a hozzávetőleges

jogtudás iktatódik be leggyakrabban és leghatékonyabban a jogtudatba. "A társadalomnak viszont nemcsak az az érdeke, hogy a jogismeret az emberek minél szélesebb körére, a jog minél szélesebb területére és az esetfajták mind nagyobb számára terjedjen ki, hanem az is, hogy az ilyen ismeretek minél pontosabbak legyenek. Ezért az állam a pusztán jogi tudás terjesztésének különböző módjait vezeti be; a már említett jogi propaganda mellett bizonyos alapvető jogi ismereteket az iskolákban, sőt közép- és főiskolákon is tanítanak." Itt jegyzendő meg, hogy erre vonatkozóan az utóbbi időszakban igen jelentős határozatok születtek, s a jelek szerint a legközelebbi jövőben a korábbinál lényegesen nagyobb intenzitással, illetőleg volumenben kerül sor jogi ismeretek oktatására pl. a felsőfokú műszaki, illetőleg agrár szakemberképzésben; reális elgondolások vannak továbbá a jogismeretek oktatásának fokozására, illetőleg általánosítására a középiskolákban is.

Az eddigiekből is következik azonban, hogy a jog tudása önmagában nem azonos a jogtudattal; az előbbi az utóbbinak valójában csak meghatározott érvényű előfeltétele. A jogtudat az ismereten túl - valójában ez az igazi értelme és értéke - állásfogalmat jelent, vagyis azt, hogy a jogi norma vagy éppen az alkalmazott konkrét jogi megoldás értékét és helyességét az állampolgár felismeri és egyben elismeri, amelynek lényegét megérti és magáévá teszi. Ismét csak Szabó Imrét idézve: "Nem lehet tehát semmiképpen azonosítani a jogi tudást, amely valami külső, a jogtudattal, amely belső, értékelő meggyőződés. Lehet, hogy tudom, más az érvényes jog, mint a meggyőződésem, illetve tudom, hogy mi a jog, de magam nem értek vele egyet, sőt lehet, hogy ezt egyenesen helytelenitem. A jogi tudás és a jogi meggyőződés ilyenkor divergálódhatnak." Előtérbe lép tehát a jogtudatnak a már korábbiakban említett második eleme, a jogi értékelés. Végül a jogismeret és a jogi axiológia /értékelés/ alapján realizálódik, illetve funkcionál a már említett jogi akarat, amely - ahogy már szó volt róla - végülis a megfelelő magatartás kifejtésére, a normatív előírásokkal összhangban álló egyéni cselekvésre vagy tartózkodásra ösztönöz, a jogilag korrekt magatartást,

tevékenységet egyénileg és társadalmi szinten megvalósítja, illetve biztosítja.

Talán szükségtelen külön hangsúlyozni, hogy amiként a jogismeret elsajátításában, a jogpropaganda megvalósításában az állami és társadalmi szerveknek rendkívül jelentős szerepük van, ez a szerep még fokozottabban érvényesül a jogi értékelés és a jogi akarat megfelelő színvonalu kialakításában.

Nyilvánvalóan különösen fontos funkciót töltenek be a szempontból elsődlegesen a különböző jogalkalmazó szervek /igazságszolgáltatási, igazgatási apparátus stb./. Mondhatni, hogy eme szervek tevékenységének értékével korrelatív kapcsolatban áll a társadalmi jogtudat, illetőleg ezen belül az egyes egyének jogtudatának alakulása, ill. fejlettsége. Nem közhely ezért - hanem alapvető társadalompolitikai követelmény és célkitűzés - a szóbanforgó szervek munkája hatékonyságának állandó erősítése, illetőleg színvonalának növelése.

Végezetül említést kell tennünk arról, hogy a jogtudat szintjének a felderítése - modern társadalom viszonyai közepette - az ezzel kapcsolatos kontroll-vizsgálatok nélkül nem végezhető el. Öröndetes tény, hogy a hatvanas évek közepe óta a jogszociológiában mind gyakoribbá váltak az empirikus kutatások, különösen a jogtudat vizsgálatában. Immár számos adat áll rendelkezésre. /Részletesen foglalkozik a témával Sajó Andrásnak "A jogtudat értékelő elemeinek szociológiai módszerekkel való vizsgálatának lehetőségei" c. 1973-ban megjelent tanulmánya./ A jogtudattal kapcsolatos empirikus vizsgálatok viszonylagos nehézségei elvben két okra vezethetők vissza. Az egyik módszertani jellegű, s abban áll, hogy különösen amikor a joghoz való viszony közelebbi megismerése a kutatók célja, nem mindig hasznosítják azokat a módszertani elveket és követelményeket, amelyeket más szakszociológiákban nélkülözhetetlennek tekintenek. Még súlyosabb problémákat okozhat azonban a második hibaforrás, az elméleti koncepció hiánya vagy megalapozatlansága. E tekintetben a szocialista jogszociológia igen kedvező helyzetben van, mert a marxista-leninista

jogelmélet elvileg megfelelő alapot nyújt a jogtudat tanulmányozásához. Jelentősen könnyíti a helyzetet az, hogy - egyébként éppen az empirikus kutatásokkal összhangban - jelentősen megnőtt a marxista jogelmélet művelőinek érdeklődése a jogtudat problémái iránt.